

АФАРЫЗМЫ І АДНАФРАЗАВЫЯ ТЭКСТЫ

Адным з найбольш дыскусійных пытанняў у сучаснай лінгвістыцы тэксту з'яўляюцца суадносіны афарызмаў з такой стракатай групай малых тэкстаў, як аднафразавыя тэксты, што складаюцца з адной фразы (з аднаго простага ці складанага сказа), але маюць разнастайны змест, шматлікія жанравыя формы і ўжываюцца ў самых розных сферах камунікацыі.

Такія тэксты з'яўляюцца спецыфічнай разнавіднасцю як малых тэкстаў, так і тэкстаў увогуле, паколькі маюць мінімальную форму, гэта мінімальныя тэксты, у якіх адсутнічае мяжа паміж асобным сказам і цэлым тэкстам. Паходжанне аднафразавых тэкстаў сягае ў сіваю даўніну, гэта і выслоўі старажытных мудрацоў, і манументальныя надпісы, і даўнія эпіграмы (рытуальныя і іншыя надпісы на прадметах), і эпітафіі, і парэміі (прыказкі, гаспадарчыя выслоўі, устойлівыя юрыдычныя формулы, народныя прыкметы, павер'і і інш.). Шматразнавіднасцей тэкстаў маюць аднафразавую структуру, што дазваляе вылучыць іх у самастойны аб'ект лінгвістыкі.

У працы Э. М. Берагоўскай «Стилистика однофразового текста» (2015) афарызм разглядаецца як адзін з ядзерных відаў аднафразавых тэкстаў (разам з прыказкай, лозунгам, дэвізам, максімай і інш., што звычайна таксама адносяцца да афарыстычных фраз). Паняцці “афарызм” і “афарыстычнасць” даследчыца спецыяльна не вызначае (не спасылалася і на існуючыя дэфініцыі), але прыпісвае аднафразаваму тэксту якасці, уласцівыя афарызму: «монофрастичность» («первый и главный признак»), што «отличает однофразовый текст от всякого другого», «преобладание автосемантии», «тенденция к клишированию», «способность к разнообразным трансформациям» [1, с. 309–311]. У гэтай сувязі паўстае праблема суадносін паняццяў афарыстычнасці і мануфрастычнасці, вырашэнне якой з'яўляецца важным як для таксанаміі малых тэкставых форм, так і для лінгвістычнай тэорыі афарызма [2].

На наш погляд, афарызм нельга кваліфікаваць у тэрмінах лінгвістыкі як «кананічны тэкст», што традыцыйна ўспрымаецца як спе-

цыфічны ў адносінах да іншых тэкстаў (наsupерак погляду Э. М. Берагоўскай [1, с. 22]). На самой справе, афарызм як лінгвістычны аб'ект паводле сваіх якасцей з'яўляецца складаным (можа ўтвараць з іншымі аб'ектамі больш за адно мноства), аднак валодае ўласнымі прыметамі (якія разумеюцца лінгвістамі па-рознаму, але і вызначаюцца), асноўнай з якіх з'яўляецца прымета афарыстычнасці (якая таксама разумеецца па-рознаму, але заўсёды вылучаецца).

Калі звярнуцца да традыцыйнага (шырокага) разумення афарыстычнасці як спісласці, лаканічнасці і г. д. (што характарызуе форму афарызма), то ў такім разе паняцці афарыстычнасці і манафрастычнасці цалкам супадаюць, паколькі ў самым шырокім сэнсе афарызм вызначаецца як кароткая, лаканічная фраза з сінтаксічнай пабудовай сказа (г. зн. аб'ёмы паняццяў афарызма і аднафразавага тэксту аказваюцца тоеснымі).

Такая тоеснасць (калі кожны афарызм з'яўляецца аднафразавым тэкстам, а кожны аднафразаваы тэкст — гэта афарызм), зразумела, парадасальная, паколькі на самой справе паняцці аднафразавага тэксту і афарызма знаходзяцца паміж сабой у адносінах гіпераніміі (кожны афарызм з'яўляецца аднафразавым тэкстам, але не кожны аднафразаваы тэкст — гэта афарызм). Вызначаны парадокс адразу нейтралізуецца, калі звярнуцца да семантычнага складніка якасці афарыстычнасці — абагульненасці зместу. У такім разе паняцці афарыстычнасці і манафрастычнасці (як і паняцці афарызма і аднафразавага тэксту) утвараюць несупярэчліваю гіперанімічную пару, што адпавядае рэчаіснасці (кожны афарызм — гэта аднафразаваы тэкст, але толькі той аднафразаваы тэкст з'яўляецца афарызмам, які мае абагульнены змест).

На гэтай падставе нельга кваліфікаваць афарызм як від аднафразавага тэксту (наsupерак шырока вядомаму погляду Э. М. Берагоўскай [1, с. 23–24]), паколькі сама якасць афарыстычнасці ў семантычным плане (абагульненасць зместу) можа быць уласціва таксама многім з 70 вядомых разнавіднасцей аднафразавага тэксту. Так, афарызмамі, могуць быць і прыказка, і календарная прыкмета, і манаверш, і лірычная мініяцюра, і эпіграма, і эпітафія, і лозунг, і дэвіз, і рэкламны слоган, і плакатны тэкст, і подпіс пад малюнкам ці фотаздымкам, і альбомны запіс, і аўтограф на кнізе, і графіці, і тост, і хадзячы жарт, і эпіграма, і эпітафія, і пародыя, і футбольная крычалка, і крык вулічнага гандляра, і прыпіс да чужога тэксту, і надпіс на помніку, на значку, на майцы, на гадзінніку, на спартовым кубку і г. д., але толькі ў выпадку, калі яны маюць абагульнены змест (семантычны складнік якасці афарыстычнасці).

Трэба адзначыць, што фальклорныя афарызмы яасна і колькасна не супадаюць з усімі парэміямі як фразавымі тэкстамі малых жанраў фальклору. З фразавых разнавіднасцей парэмій толькі прыказкі характарызуюцца абагульненым зместам, таму фальклорныя афарызмы звычайна атаясамліваюцца з прыказкамі. Аднак каля 15% адзінак, што звычайна далучаюць да прыказак, не маюць абагульненага зместу (паведамляюць пра пэўныя сітуацыі ў дачыненні да пэўных асоб ці абставін).

Такія адзінкі трапляюць у сучасныя слоўнікі прыказак паводле традыцыі з даведнікаў XIX ст., калі размежаванне прыказак (народных афарызмаў) і прымавак (фразеалагізмаў) яшчэ было ўмоўным, але апісваюцца (семантызуюцца і ілюструюцца) як сапраўдныя фразеалагізмы.

Вось тыповы прыклад у “Глумачальным слоўніку прыказак” (2011) І. Я. Лепешава і М. А. Якалцэвіч, параўн.: “Ад бяды ўцёк, а ў гора трапіў. Пра таго, хто з адной бяды трапіў у яшчэ большую. Каб не выгналі яго, ён павінен сам штодня выганяць людзей на пацскія палеткі, стаяць над імі груганом... Вось так, Яўхім, Міхайлаў сын, ад бяды ўцёк, а ў гора трапіў (У. Ліпскі. Невядомы)” (стар. 52).

Адзінкі такога кшталту мэтазгодна кваліфікаваць як фразеалагічныя — устойлівыя фразы (паводле сучаснай агульнапрынятай тэрміналогіі), або фразеалагізмы са структурай сказа ці маўленчыя формулы, напр.: *Пашкадаваў воўк кабыду, пакінуў хвост ды грыву (кто каму)*; *Развязаўся мех не на смех (у каго)*. Тое самае і ў іншых мовах: руск. Вместе тесно, а врозь скучно (кому); польск. *Handluje jak diabeł o dusze (кто)*; *Rozumi aż nadto, ale statku brakuje (u kogo)*; англ. *Care killed a cat* (“Догляд <чый> забіў котку”); *Do as I say, not as I do* (“Рабі, як я кажу, а не як я раблю”) і да т.п. Трэба адзначыць, што размежаванне прыказак і фразеалагізмаў з’яўляецца актуальнай праблемай нарматыўнай параміяграфіі і фразеаграфіі беларускай мовы і іншых моў [4, с. 134–138].

Прыказкі, паводле меркавання Э. Б. Тайлара, захаваліся да нашых дзён дзякуючы таму, што яны “не пазбаўленыя значэння самі па сабе, таму што іх дасціпнасць часта такая ж свежая і мудрасць іх не менш актуальная, як і ў старадаўнасці” [5, с. 76–77], што пацвярджаецца, у прыватнасці, шырокай актуалізацыяй прыказак у сучасным соцыуме з дапамогай “антыпрыказак”, якія не толькі парадзіруюць традыцыйныя прыказкавы змест, але і спрыяюць захаванню прыказак у свядомасці носьбітаў мовы [3]. Гэта *дазваляе сцвярджаць, што прыказкі на ўсім працягу свайго гістарычнага развіцця засталіся нязменнымі як тып выказванняў і як клас моўных адзінак па сваіх асноўных структурных і семантычных якас-*

цах, змяніліся толькі роля і функцыі прыказак у камунікацыі, а таксама іх прадметна-тэматычны змест.

Сярод аднафразавых тэкстаў, якія набылі ўстойлівасць і ўзнаўляльнасць у маўленні (якасць моўных клішэ), прыказкі з’яўляюцца найбольш гамагеннай групай адзінак, у межах якой можна вылучыць пэўную колькасць такіх, якія не змяняюцца на працягу многіх стагоддзяў — “асноўны прыказкавы фонд” [4, с. 85–99]. Прыказкі разам з крылатымі афарызмамі ўтвараюць асобную частку моўнай карціны свету і адлюстроўваюць нацыянальную культуру як зместам, так і сваёй фонавай семантыкай.

Літаратура

1. Береговская, Э. М. Стилистика однофразового текста (на материале русского, французского, английского и немецкого языков) / Э. М. Береговская. — М.: URSS: Ленанд, 2015. — С. 344.
2. Иванов, Е. Е. Афористичность и фактологичность однофразовых текстов / Е. Е. Иванов // Веснік МДУ імя А. А. Куляшова. Серыя А. 2017. — № 1. С. 91–92.
3. Іваноў, Я. Я. Беларускія антыпрыказкі як з’ява нацыянальнай лінгвакультуры / Я. Я. Іваноў // *Językoznawstwo*. 2020. — № 1(14). — С. 83–106.
4. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове: манаграфія / Я. Я. Іваноў. Магілёў: МДУ імя А.А. Куляшова, 2017. — С. 208.
5. Тайлор, Э. Б. Первобытная культура / Э.Б. Тайлор; *пер. с англ.* М.: Изд-во полит. литературы, 1989. — С. 573.